

Ivo Pospíšil (Brno)

Ke konceptu eidologie/poetiky srovnávacích slovanských literatur v souvislostech díla Franka Wollmana

Ключне речи:
rovnávací pojetí slovanských literatur, kompaktní dějiny slovanských literatur, poetika a komparatistika, pojetí literárního artefaktu jako otevřené struktury, obecné dějiny a literární věda.

Аутор ове студије пише о двама књигама Френка Волмана из 30-их година прошлог века – *Књижевности Словена* (1928, у преводу на немачки: *Die Literature der Slawen*, 2003, ново чешко издање 2012.) и *О методологији компаративних словенских књижевности* (1936) и оцењује их као веома битне књиге, јер предсказују неке од савремених праваца у смислу широке, отворене синтезе различитих наука и методологија. Његов еидолошки концепт био је флексибилнији од неких ранијих концепата формалиста и структуралиста који су превазилазили границе иманентних приступа.

V posledních letech vzrostl znovu zájem o dílo Franka Wollmana (1888–1969), a to také v souvislosti s novými edicemi a překlady.¹ V první řadě je to zájem o znalce slovanských, speciálně o jihoslovanské literatury a jihoslovanskou dramaturgii. Po

třech knižních monografických studiích Srbochorvátské drama. Přehled vývoje do války (1924), Slovinské drama (1925) a Bulharské drama (1928), k nimž přistupuje ještě zásadní studie Desetiletí srbochorvátské dramatiky (Wollman, 1925), vychází souborné srovná-

- 1) Frank Wollman: Die Literatur der Slawen. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003. ISSN 1434–3193, ISBN 3–631–51849–80. 402 s. Frank Wollman:

 2012

vací dílo *Dramatika slovanského jihu* (1930). Wollmanova tvorba se vyvíjela v plodném prostředí, kde doznívaly tóny evropského pozitivismu, silně zvučely přístupy nietzscheánské, duchovědné, psychologické, intuitivistické a freudistické a současně mohutněla stavba imanentních metod, německého a českého formismu, ruského formalismu (Wollmanovi učitelé byli vlastně žáky A. N. Veselovského, k němuž se ruští formalisté hlásili) a rodícího se českého strukturalismu v podobě Pražského lingvistického kroužku. Odtud jeho hledání mezi genetickou tematologií (Stoffgeschichte), dějinami idejí (Ideengeschichte) a literárním tvaroslovím (eidologií), jež ho vlastně organicky přivedlo do řad Pražského lingvistického kroužku.²

Základní metodologická východiska, která se vztahují k Wollmanovu pojetí poetiky/eidologie najdeme již v Slovesnosti Slovanů a oba její editoři o tom psali ve výše uvedeném metodologickém úvodu k německému a v rozšířené a upravené podobě i k novému českému vydání. Na počátku se Wollman volně pohybuje mezi kulturním prouděním v němž se slovanské etnikum ocitá a které vydává své plody v podobě spisovného jazyka staroslověnského a jeho textů – ty pak mají šanci pokrýt celé slovanské území od Mediteránu až po evropský východ, od Baltu po Alpy, nebýt příchodu Maďarů a dalších událostí, které šly poměrně rychle za sebou.

Takto například Wollman charakterizuje staroslověninu: „S římským křesťanstvím a

Slovenska dramatika. Ed. Andrijan Lah. Slovenski gledališki muzej, Ljubljana 2004, 408 s. Viz naši rec. in: *Slavia Occidentalis*, t. 61 (2004), Poznaň 2004, s. 195–196. Frank Wollman: *Slovesnost Slovanů*. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Česká asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Středoevropským centrem slovanských studií a Slavistickou společností Franka Wollmana. Red.: Eva Niklesová, redakční spolupráce: Natália Čuveleva. 2. vyd. (1. vyd. 1928). TRIBUN EU, Brno 2012. ISBN 978–80–263–0223–0.

- 2) Viz I. Pospíšil – M. Zelenka: *Mitteleuropa als Knotenpunkt der Methodologien*. Frank Wollmans *Slovesnost Slovanů* – Traditionen und Zusammenhänge. In: Frank Wollman: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003. ISSN 1434–3193, ISBN 3–631–51849–80, s. 7–30 (spoluauteur Miloš Zelenka). Aus dem Tschechischen übersetzt von Reinhard Ibler. I. Pospíšil: *Sieben Bemerkungen zu Frank Wollmans Slovesnost Slovanů*. In: Frank Wollman: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003. ISSN 1434–3193, ISBN 3–631–51849–80, s. 355–362 (aus dem Tschechischen übersetzt von Reinhard Ibler). I. Pospíšil – M. Zelenka: *Střední Evropa jako křižovatka metodologií: Slovesnost Slovanů* Franka Wollmana – tradice a souvislosti (Nad druhým českým vydáním). Spoluauteur: Miloš Zelenka. In: Frank Wollman: *Slovesnost Slovanů*. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Česká asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Středoevropským centrem slovanských studií a Slavistickou společností Franka Wollmana. Red.: Eva Niklesová, redakční spolupráce: Natália Čuveleva. 2. vyd. (1. vyd. 1928). TRIBUN EU, Brno 2012, s. 23–68. ISBN 978–80–263–0223–0.

s jeho latinou přicházely ovšem zbytky staré antické kultury, nepochopené, nejčastěji v kopiích zhrublé. Vynikala-li Byzancie v době, kdy svedla s Římem zápas o slovanskou duši, větší vzdělaností, to jest větší znalostí a pěstěním slavného odkazu antiky, měla méně vlastností vnějšně civilizačních. Bývalá kolonie nemohla se ani po staletích měřit v tom s organizačním ohniskem: patriarcha býval vždy více teolog – a nesměl být více –, papež pravidlem býval dobrý diplomat. A jen tento civilizační moment, zděděný po pohanském Římu, a setrvačnost civilizační vlny, nesoucí kromě křesťanství hlavně antiku, má význam v dějinách kultury. Uváží-li se v případě Slovanů, že přicházela už po dobách slovanských porob v největším svém úpadku a v době, která měla skvělou civilizaci arabskou, pronikající z druhé strany, není ani tento význam středomořské civilizace pro Slovaný zcela nesporný, i když se připustí diktát civilizace jako následek vývoje a geografické polohy. Pro Slovaný jako celek zdá se být historickým neštěstím položení na křižovatkách, mezi oběma nárazníky rozštěpené středomořské civilizace, přijavší nesourodé s ní křesťanství a překonávající už tehdy těžce vleklou krizi: postavení to porušilo nejen jejich vnější jednotu, ale také vnitřní jádro. Kromě vytčeného rozdílu v intenzitě civilizační setrvačnosti byly i jiné rozdíly mezi Římem a Byzancí: románsko-germánský dualismus v boji o moc v politikokocírkevní organizaci křesťanského západu, naproti tomu blízkost a někdy koincidence impéria a sacerdotia v Byzanci, jež jako by tu chtěla obnovovat bohokrálský sen Alexandra Velikého, ať už příčiny a vlivy byly jakékoli (teokratické tradice egyptské byly jistě nablízku a působil i orient); feudální a lenní zřízení na západě a s ním související vývoj městského a selského stavu, proti tomu nedostatek toho ve východní říši a historický centralismus sil ve hlavním mě-

tě, ostatně jediném významném; západní církev, s latinou dávající své nejlepší křesťanské vědění žákům v obrácených zemích a vytvářející homogenní latinská střediska, zase ve shodě se svou větší civilizační vahou, a opět proti tomu východní církev, chovající se tolerantně k národním jazykům a spokojující se s uplatněním jakéhosi nižšího křesťanství, jež až příliš snadno a okatě splývalo s pohanstvím a s novými pověrami. Celkem křesťanství na západě v rukách románsko-germánských stává se organizačním prostředkem, na východě Evropy v rukách dědiců řeckých, postupovaných záhy živly východními, stává se zázračnickým formalismem: to byly hlavní rozdíly obou politických a civilizačních ohnisek, dalekosáhlejší než rozdíly dogmatické a liturgické, jimiž se navenek spor vybil v schizmatu. A přece byla právě tehdy pro Slovaný skvělá historická příležitost vybavit se z osudného postavení mezi nárazníky a zajistit si v plemenné a kulturní celistvosti svérázný vývoj. Tato skvělá příležitost poutá se k epochálnímu dílu bratří KONSTANTINA-KYRILLA a METHODA. Už sice před nimi pokoušeli se pokřestění Slované psát svou řeč „římskými a řeckými písmeny“, jak poznamenal v 10. století mnich CHRABR. Ale teprve tito tzv. „slovanští apoštolové“, jež starší prameny jmenují správněji „učiteli Slovanů“, neboť křesťanství mezi Jihoslovany a Moravany se ujímalo už před jejich činností, sestavili písmo, vypěstili jeden slovanský dialekt na jazyk literární v překladech kanonických knih, a položili tak základ církevněslovanské vzdělanosti. Vypěstění jihomakedonského dialektu na literární jazyk, který měl všecku živou jadrnost lidového výrazu a jeho kořenitou vůni, značnou ohebnost morfologickou i syntaktickou rozmanitost, jazyk, jehož schopnost tlumočit teologické finesy zvýšena šťastným a nepřehnaným upotřebením terminologie řecké i latinské – i tu hned patrný je dvojí

kulturní vliv –, zavedení tohoto literárního jazyka do slovanské bohoslužby jako jazyka posvátného, rovnocenného latině a řečtině, a do církevní organizace, uskutečněné nejprve ve Velké Moravě a v Panonii s možností dalšího šíření, jež mohlo obemknout jednotným poutem bohoslužebného a literárního jazyka všechny Slovany, byl velký kulturní čin. A čin ten měl tak velkou politickou dalekosáhlost, bylo v něm tolik možností scelit roztržité slované kmeny ve všeslovanskou říši, ve které by byla ochrana plemene a svérázné zpracování středomořské civilizace, že historik vše to neváhá nazvat smělou a vědomou koncepcí, ať už Methodovou, ať už Rastislavovou.³⁾

Od těchto kulturních makrobloků, v nichž se prolíná ještě proudění duchovné a kulturně historické spojované s tím, že v slovanských literaturách se jako v kapce vody zrcadlí realizace slovanské duše jako kreativní potence, se F. Wollman dopracovává k pojetí tvaru (eidos, celistvý obraz, lat. idea, odtud i deminutivum eidyllion = obrázek, lat. idyllium/idyla, tedy obrázek, vidění, forma, krásná forma) a utváření literárních struktur. Jeho obraz relativní slovanské literární jednoty, i když to dnes není představa nijak módní ani mezi slavisty, vychází nikoli z nějakého iracionálního „hlasu krve“ nebo hypotetické mentální blízkosti, ale důsledně ze slavismů, v nichž se zračí především blízkost literárních struktur a tvarů.

To, co přinesla už *Slovesnost Slovanů* nového a čím zaujal její překlad v Německu a nová edice v České republice, je především tento fakt a také folklórní východisko. Název je nepřeložitelný, ostatně jako celá tato kniha: proto byl výkon Kristiny Kallertové tak obdivuhodný. Nicméně „die Literatur“ není „slovesnost“ jen ve významu literatura, ale také ústní tradice a dokonce teorie literatury,

jak je tomu v pojetí Jungmannově: tyto aluze Wolmanův název totiž může ve vzdělaném českém čtenáři vyvolávat. V partii o lyrice si toho autor všímá takto: „Vývoj od písně k poezii se na Západě ukončil v hlavním svém epickém proudu vznikem národního písemnictví a vznikem měst. Zůstával ovšem ještě spodní tok ústní slovesnosti; literatura umělá byla jako předtím už a potom zvláště zdrojem jejím. Došlo k oné podivuhodné cirkulaci motivů z okysličujících hlubin k formujícím literárním kadlubům a zpět, jak ji sonduje látkověda. Tak tomu celkem bylo i u západních Slovanů a Slovenců, jež zachytilo vývojové kolo západní civilizace; velký proud epický u nich ostatně ani nevytryskl, omezil se na kratší historickou a lyricko-epickou píseň (baladu, legendu, romanci). Lyrická tvořivost u nich dotčena nebyla. Na slovanském východě a jihu, kde národní písemnictví nevzniklo pro byzantsko-slovanskou literaturu, tok ústní slovesnosti v živé řeči lidu byl plný a nepřetržitý až do doby nové. Nadvláda tatarská a turecká kromě stinných stránek měla i světlé: živel slovanský, který hlavně na jihu byl rozložen feudálním kastovnictvím, když už nebyl degenerován byzantskými řády a mnišstvím ve svých nejlepších silách, jako na východě, etnicky se regeneroval. Nadvláda turecká nebyla ostatně zprvu ani tak zlá pro lid, jako panství feudálních pánů téže krve, turecká tolerance náboženská i jazyková – u Porty se druhdy mluvilo srbsky – v prvních stoletích poroby dala nerušeně se vyvíjet lidové kultuře. Domorodý živel na jihu, jako na východě za tatarské nadvlády a nebezpečí, byl ze sotva vzniklých měst zatlačen na venkov k pluhu nebo v družinu bojovníků, semkl se v hromadné množství, které se stalo živnou půdou a rezonanční deskou celé dosavadní ústní slovesnosti a básnických plodů význačných svých jedinců, beznáročných

3) F. Wollman: *Slovesnost Slovanů*, TRIBUN EU, Brno 2012, s. 79–81.

sice anonymů, ale přece jen pěvců z povolání a tvořivých osobností uměleckých. Doba od 13. do 17. století je epickou dobou jižních a východních Slovanů; slovesný druh, podmíněný jistou měrou feudalismem a z feudalismu čerpající hlavní motivy, tehdy znárodněl, zmohutněl a umělecky se vyvinul.⁴

Jádra Wollmanova výkladu jsou v zásadě dvě: ústní epika a lyrika a romantismus a ta jsou, jak patrně, navíc geneticky spojena. Zde sleduje základní obsahový a tvarový znak jihoslovanské a východoslovanské epiky a lyriky a západoslovanské lyriky, v níž hledá zrcadlení vztahu člověka a skutečnosti. Romantismus z orální slovesnosti vychází; Wollman přesně postřehl, že romantismus, není jen – jako v ostatní Evropě – historicky vymezeným prouděním, ale že v podstatě zaplavuje celé 19. století: navazuje na lidovou slovesnost a napojuje se přímo jako spodní proud skrze tendenční realismus nebo i mimo něj na neoromantismus a modernu.

V jeho pojetí slovanských literatur se koncentruje především snaha o kompaktnost jejich výkladu, jež mají ovšem nejen obecně metodologický, ale i didaktický význam. Platí však nejen pro slovanské literatury, ale i pro literaturu světovou. I tu je zvykem výklad orientovat podle jednotlivých národních literatur nebo areálů aditivním způsobem (D. Ďurišin), i když se tu kompaktní pojetí nabízí mnohem silněji. Vidíme, že F. Wollman v *Slovesnosti Slovanů* došel k této celistvé periodizaci slovanských literatur, opíraje se o pojetí nepřetržitého slovanského kontinua, jehož pojítkem jsou slavismy vyskakující často v nečekaných kulturních epochách, jako byla renesance a humanismus, baroko nebo romantismus či moderna, jež byly zdánlivě jen kosmopolitní. To Wollmana utvrzovalo v tom, že slovanské literatury vstupují se všemi svými specifiky do literatury světové

právě svou schopností propojovat a scelovat, aniž by se zříkaly své vnitřní rozmanitosti, heterogenity. Jeho dělení je známé: *Stopy mytické tvorby, Církevně slovanská vzdělanost a feudálně-národní písemnictví západoslovanské, Reformace, humanismus, katolizace, baroko, Ústní epika a lyrika, Obrodná hnutí za osvícenství, Romantické obrození, Tendenční realismus, Romantická syntéza a kosmopolitismus, Moderna*.

Zde přicházíme k momentu, v němž se spojuje Wollmanovo areálové pojetí slovanského teritoria jako prostoru prolínání různých směrů a proudů literárních, uměleckých i obecně kulturních, s pojetím permanentní komparace, v jejímž jádru stojí otázky poetologické, strukturní, eidologické. Lze tedy říci, že F. Wollman již v *Slovesnosti Slovanů* vytváří koncepci srovnávacích literatur na bázi poetologické, která však pramení ze studia vrstev kulturních a uměleckých jako jejich tvarový rezultat. Wollman se tedy zcela „neodstříhává“ od starších přístupů ideových a rovněž kulturně historických a tematologických, ale funkčně je využívá tak, aby v literárním tvaru jako konečném výstupu uviděl i zrcadlení těchto obecně kulturních pozadí a podloží.

V závěru svého syntetického díla vzniklého tak trochu „na koleně“, v rychlosti, aby dodal brněnským studentům, jež na něho po jeho odchodu z Bratislavy čekali, čerstvý studijní materiál, shrnuje: „Na literární mapě Evropy slovanské oblasti byly by zakresleny asi týmiž antropologickými barvami a týmiž zónami historických epoch a myšlenkových proudů; jen snad by byl rozdíl v stupni barev a v síle pruhů. Ale kromě toho přistupovaly by mezislovanské odstíny barevné a daleko složitější síť vlivů mezislovanských, zvláště v oboru látkovědy a také v typologii. Toto mezislovanské plus není způsobeno jen

371

4) F. Wollman: *Slovesnost Slovanů*, Brno 2012, s. 146–147.

dědictvím byzantské kultury a ortodoxií, není jen podmíněno více méně organickým zasahováním západoevropských vlivů, leč též jejich přijetím, výběrem a způsobem zpracování. A právě nejvýznačnější duchové vzruchy a pozoruhodné slovesné plody vedou ke kořenům jednotné tvořivé síly plemenné, téže, jež po staletí nedala zaniknout v roztroušených kmenech citu sounáležitosti. Slované literatury byly bohatší než literární průměr západoevropský o vlastní hodnoty, o které se vzájemně sdílely. Nebyly to vždy jen napodobeniny, a i když to byly jen reakce na cizí popudy, druhdy vycházely přetvořeny ze slovanského ducha. Mezi Slovary vzniklo bogomilství, sice z vlivů asijských, s etickým rázem sociálním, jako husitství později a Jednota, sice z opravných hnutí západu, ale s vlastní koncepcí křesťanství, jako na Rusi rozkol; vždy je tu základní odpor proti zklerikalizování křesťanství a jeho zestátnění, proti césaropapismu, a vědomá či polovědomá touha po přímé bohovládě, po duchové teokracii (v užším původním smyslu), po „království božím na zemi“. A všechna tato davová hnutí vyznačují se náboženskostí tak niternou, že přecházejí do mystiky, a takým odporem jednotlivců proti formalistnímu církevnictví, že v této náboženskosti, etičnosti, niternosti a zároveň v duchovém individualismu už dány jsou společné výrazné vlastnosti, jež spojují např. projevy Husa a Komenského se vzdáleným Rusem Avvakumem, nebo Polákem Rejem. A když se připojí k tomu několikrát pokusy o náboženské sblížení západu, východu a jihu slovanského, vedené dojmavým citem sounáležitosti plemenné a hluboké potřeby náboženské, těžko se dají popřít v oněch znacích, ostře vyjádřených nejen plody slovesnými, plemenné hodnoty typizační, ne-li pro celý kulturní vývoj, tedy aspoň pro slovesnou tvorbu. Teokratická touha (bogoiskatelstvo) roste ze zá-

kladního anarchistického individualismu, jež zduchovňuje, a při jistých vlastnostech plemene stejně rozumového, jako citového, ale celkem jen nepatrně mytotvorného, naplňuje jeho potřebu víry etikou a vede jej tak ke kolektivitě, zesilujíc jen odpor proti césaropapismu a byzantskotatarské ortodoxii jako cizím systémům metafyzickým a hierarchiím ve funkcích státně politických. Etičnost a sociálnost jeví se tu tedy nikoli jen důsledkem křesťanství a jeho záporu života, leč spíše jako důsledek duchového individualismu a teokratické touhy, jimiž se svérázně zabarvuje všelidský proces individuace a sociability, subjektivismu a objektivismu, individualismu a kolektivismu. Naznačen je tento proces v Chelčickém a druhdy vyjádřen, zejména Tolstým, s takou náboženskostí bez boha, že hraničí až na nirvánu, a velmi charakteristicky někdy, např. Žeromským, s novým pojetím dobra a zla. Niterná etická náboženskost nebo náboženská etičnost podmiňuje slovanský dualismus individualisticko-kolektivistický; dynamika toho niterného procesu, stále znovu prožívaného, naplňuje nejpozoruhodnější díla slovesná, ať je to středověký náboženský nebo novověký filozofický traktát, lyricko-epická povídka romantická, realistický či modernistický román, epigram nebo hymna, či konečně i drama. To je přínos slovanské tvorby nejen v literaturu evropskou, než též ve světovou. To jest asi obsah mystického hledání ‚pravdy‘ u Slovanů a to je vnitřní svorník slovanské tvorby, pokud je vskutku tvorbou a nikoli jen napodobeninou forem románsko-germánských. Odtud se dá pochopit slovanský mesianismus a jeho nejvyšší výraz v teokracii Słowackého *Krále Ducha*, Gogol, Dostojevskij a Merežkovskij, Krasiňski, Kasprovicz a Wyspiański, Hviezdoslav, Březina a Sova, Gundulić, Njegoš, Vojnović a Todorov, ale také duchové reálnější, jako Mickiewicz, Puškin, Ostrovskij, Ševčenko,

Turgeněv, Neruda, Machar, Cankar, a několik jiných tvůrců, uznávaných za představitelů Slovanstva a skutečně také vůdců plemene, které má jen málo filozofů. Ale odtud se pochopí i největší současný borec proti teokracii v širším smyslu, tj. proti knězovládě, Masaryk, analytik ruského procesu, kde touha po volné bohovládě, vyslovena umělecky prvořadými duchy a promítnuta v caro- a knězovládě duchy druhořadými, očisťuje se charakteristicky v Solovjovovi.⁵

Ještě mnohem důrazněji a koncepčněji si Wollman počíná ve své druhé nejvýznamnější meziválečné knize *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*.⁶ Je všeobecně známo, že Frank Wollman oslněný tvorbou realistů, jako byli T. G. Masaryk, ale i celou generací pozitivistickou, včetně Rusů, byl především duchem polemickým: často z polemiky vyrůstá i jeho vlastní koncepce; z negace se dostává k pozitivní syntéze. Zde v polemice s Konradem Bittnerem (1890–1967), pražským německým slavistou, jenž poté sehrál svou úlohu i v době Protektorátu Böhmen und Mähren, zejména pokud šlo např. o Slovanství ústav,⁷ vytváří syntézu dokonce několikerou a jeho přínos je často skrytý nebo poloskrytý.

Jde vlastně o dvojvrstevnatou polemiku (je věnována století rozpravy Jana Kollára O literární vzájemnosti mezi kmeny a nářečími slavskými): na prvním místě je stať polského slavisty Wacława Lednického *Existe-t-il un patrimoine commun d'études slaves?* (Le Monde slave 1926, I v, s. 411), který odmítá jednotné dějiny slovanských literatur, na druhé potom na něho navazující stať K. Bittnera *Methodologisches zur vergleichen-*

den germanisch-slavisches Literaturwissenschaft (Germanoslavica III, 1935, s. 1–18, 241–276). V témže roce jako Wollmanův spis vychází také Bittnerova kniha *Deutsche und Tschechen* jako první díl plánovaného celku, který pokrýval dobu od počátků po husitskou inovaci církve (von den Anfängen zur hussitischen Kirchenerneuerung), později k tomu připojil již tehdy velmi aktuální téma – a zajímavé bude srovnání s některými dnešními německými i českými názory na tuto osobnost – Dr. Eduard Benesch (Bittner se tu ironicky přidržuje původní podoby prezidentova křestního jména) und die tschechische Geschichtsphilosophie – rok vydání 1939 již dílem napovídá, jaký asi bude obsah tohoto spisu. To nijak nesnižuje fakt, že Bittner měl svou ucelenou koncepci.

Když pomineme geopolitický aspekt Wollmanovy studie a její ideologické souvislosti, zůstávají zde některé dominantní závěry, jež jsou inspirativní dodnes: především spor mezi historiky a literárními vědci a jejich často diametrálně odlišné pohledy, což zůstalo v jiných podmínkách aktuální dodnes: „Podle mého názoru v zajímavé polemice té, kde leccos bylo ujasněno, leccos bylo nově spleteno, dělala se tato základní chyba: Historikové vnesli do otázky slovanských literatur polemiku o možnost jednotných dějin Slovanů a o tak zvanou východní Evropu. Literární vědě nejsou ovšem tyto otázky lhostejné. Ale pro problém, který nás zaměstnává, není jejich řešení nutné, ačkoli v kladném případě bylo by velmi prospěšné. Jestliže starší historikové užívají pro své historické pojetí kritérií právněpolitických (národ, stát apod.) a s tím souvisejících otázek

5) F. Wollman: *Slovesnost Slovanů*, Brno 2012, s. 440–442.

6) Vydává Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a národní osvěty v komisi knihkupectví A. Píša v Brně, Česká 28, Brno 1936.

7) Viz Helmut Schaller: *Der Nationalsozialismus und die slawische Welt*. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 2002.

kulturně sociálních jaksi vedle sebe, nebo zapomínající druhdy na ty druhé, sociální, vyskytují se již mladší badatelé, kteří kladou větší důraz na tendence obecně (všelidsky) kulturotvorné (zde W. cituje ze *Slovanského přehledu známou stat' Jana Slavíka K otázce možnosti dějin Slovanstva, 1935 – ip*). Zdá se tedy, že se historie obecná bude poučovat u jednotlivých disciplín kulturních a nikoli naopak. Pro literární vědu je východiskem především poměr slovesných tvarů a struktur, jak je určuje především poetika a tzv. estetika slova (zde W. odkazuje k *svému známému článku o metodologii – ip⁸⁾*). Z této souvislosti plyne dále míra přibírání aspektu psychologického a sociologického v nejširším smyslu slova a teprve z řádného utřídění vznikne profil historický, který se bude moci konfrontovat s obecnou historií, ne naopak, tj. apriorně a odvozeně. Literární věda pracuje se svými fakty, a tedy především svými methodami.⁹⁾

Na tom není třeba dodnes nic zásadního měnit. Tato Wollmanova kniha – i když Wollman byl vždy ve svých pracích pečlivý a shromažďoval vyčerpávajícím způsobem všechna dostupná fakta a interpretoval je ze všech možných aspektů – je z jeho děl snad nejpečlivější a argumentačně nejpreciznější v rozboru Bittnerova textu i ve věcné polemice. Současně se nad touto polemickou konstrukcí a argumentační strukturou klene stavba pozitivní, tedy to, jak tato Wollmanova koncepce souvisí s dnešními problémy a pohledy.

Již na počátku bylo konstatováno, že Wollman postupně vytváří srovnávací literární vědu na bázi poetiky, vycházející z poměru struktur, z eidologie, pojetí blízkého stanoviskům strukturalistů, k němuž přitom

dochází autochtonně. Dochází k tomuto pojetí přes původní proudění pozitivistické, duchovědné, psychologické, kulturně historické apod., potom to však obrací: literatura je mu tu východiskem i cílem, výchozím bodem k hlubšímu pochopení literatury, ale také k jiným aspektům, o nichž píše. Již zde se tedy otvírá imanentní struktura toho, čemu potom jeho mladší kolega R. Wellek (spolu s A. Warrenem) říká v *Teorii literatury extrinsic*, tedy vnější, vnějškové, to, k čemu čeští strukturalisté docházeli postupně v druhé polovině 30. let a především ve 40. letech. Je to jistě také proto, že Wollmanova eidologie se od podobného strukturalistického přístupu z 20. let 20. století liší již tím, že se přímo, nikoli zprostředkovaně, hlásí k platónské filozofii, je tedy širší, hlubší, systémovější a otevřenější, méně technologická a úzce funkcionalistická.

Současně Wollman běžně pracuje s areálovým pojetím, když píše o kulturním rozrůznění slovanského území. Jevy spaciální jsou pro něho argumentačně podstatné. Tu se tedy objevuje i jeho přínos: jádrem tu zůstává filologické pojetí, tedy podoba literárního díla, od něhož se může jít k prostorovým polohám: v tomto smyslu je tedy Wollman i předchůdcem filologicko-areálových konceptů, které odmítají podřizování filologických věd vědám historického-filozofickým, naopak zdůrazňuje jejich rovnoprávné partnerství a základ v komparovaných tvarech a strukturách, nikoli v úvahových konstruktech vycházejících primárně z obecných dějin. Obecné dějiny by se měly konstruovat nikoli shora, ale zezdola s využitím kulturních analýz, k nimž patří i analýzy literárněvědné. Jinak řečeno: bez zkoumání literárních struktur nelze ani vytvořit ucele-

8) Věda o slovesnosti. Její vývoj a poměr k sousedním vědám. *Slovo a slovesnost* 1, 1935, č. 4, s. 193–202.

9) F. Wollman: *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. Brno 1936, s. 18–19.

né a skutečnosti odpovídající obecné dějiny. Zdálo by se, že je to samozřejmé, ale právě novodobé utváření konceptu tzv. areálových studií naráží na problém oborové dominance, jak jsme o tom mnohokrát již psali.¹⁰ Podle našeho názoru je možné koncipovat areálová studia jako hraniční různě, na různých oborových bázích, které odpovídají vyhraněnému metodologickému pojetí i oborovým a personálním předpokladům jistých pracovníků, ale neměla by to být uzurpace a diktát např. politologie, jež je koneckonců u nás vědou jen těžce se metodologicky etablující se startovním rokem nula v roce 1990 – stačí číst její produkci oněch asi dvaceti let; nebo historie, v níž se pečlivě studium literárního materiálu nahrazuje studiem kulturně historických bloků – to tu ostatně již kdysi bylo, jen se využívalo jiných metodologických a metodických nástrojů.

Wollmanovo pojetí vyložené již v meziválečném období v *Slovesnosti Slovanů* a

*K metodologii srovnávací slovesnosti slovan-
ské* zjevně předběhlo svou dobu: jednak ve vytváření poetické základny srovnávacích studií, jednak ve filologickém jádru areálového přístupu, v metodologické kompaktnosti výkladu a v otevřeném pojetí, které vystupuje z imanentní uzavřenosti: jeho eidologie není počátkem i koncem, naopak bodem otvírání různých přístupů, mezi nimiž Wollman neodmítá vlastně žádné, s nimiž se v minulosti setkával; jen tu hájí prioritu literárního artefaktu, oněch tvarů a struktur, bez nichž jsou další úvahy jen rétorickými cvičeními. Je tedy jeho pojetí pojetím „otevřeného literárního díla“, aniž tu toto sousloví vůbec explicitně padne. Již ve 30. letech 20. století vytváří tedy Frank Wollman literárněvědnou a snad i obecně kulturologickou syntézu. Po válce v tom sice pokračuje, ale s metodologickými omezeními: později je nucen neohroženě hájit vůbec princip srovnávacího bádání a to se vlastně

375

- 10) Areál – sociální vědy – filologie. Ed. Ivo Pospíšil. Kabinet integrované žánrové typologie, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2002. Areál – sociální vědy – filologie. In: Areál – sociální vědy – filologie. Ed. Ivo Pospíšil. Kabinet integrované žánrové typologie, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2002, s. 3–25. Přílohy (připravil Ivo Pospíšil) In: Areál – sociální vědy – filologie. Ed. Ivo Pospíšil. Kabinet integrované žánrové typologie, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2002, s. 75–93.

Viz dále naše studie:

Nová literatura a areálová studia. In: *Litteraria Humanitas* XII. Moderna – avantgarda – postmoderna. Editoři: Danuše Kšicová, Ivo Pospíšil. Brno 2003, s. 7–19. Kulturologie a brněnský projekt Areál – sociální vědy – filologie. In: *Zošity* 2004, č. 4, Ústavu národních a národnostních kultur, Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre, Kultúra a súčasnosť, s. 47–57. Kulturní dialog a areálová studia (několik poznámek o spojitosti pojmů). *Dialog kultur* III. Sborník příspěvků z vědecké konference s mezinárodní účastí pořádané ve spolupráci se Společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů. Hradec Králové 26.10.2004. Ofts, Ústí nad Orlicí 2005, s. 17–24. Co je to areálový výzkum. Cíle, metody, problémové okruhy, tendence a příklady. In: Břetislav Horyna, Josef Krob (eds): *Cesty k vědě. Jak správně myslet a psát*. Nakladatelství Olomouc, Olomouc 2007, s. 90–108. Literární komparatistika, areálová/kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi. *Opera Slavica* 2009, č. 1, s. 20–33. ISSN 1211–7673. Slavistika a areálová studia. *Almanach Nitra* 2009, Nitrianska odbočka Spolku slovenských spisovateľov, Nitra 2009, s. 270–277. Areál a jeho vztahy. In: *Novaja rusistika* 2009, No. 2, s. 70–78. ISSN 1803–4950.

stalo náplní jeho činnosti do konce života, včetně hledání a nacházení slavismů a antislavismů v jeho poslední knížce¹¹, i když se to plnou silou objevuje již v knize z roku 1936. Slavismy se objevují často v nečekaných momentech a jsou to vlastnosti, které spojují slovanské literatury (jakési literární izoglosy) a nevyskytují se jinde. V průběhu důkladné analýzy Bittnerova spisku si Wollman například všimá známé Šaldovy studie O literárním baroku cizím i domácím (Zápisník 1936), kde český kritik píše mj. o Komenském, v němž na sebe těsně narážela mystika a racionalismus, tedy, jak píše, něco typicky slovanského... Slavismy se zvedají ovšem zejména v romantismu, v moderně, ale i dříve v dubrovnické dramatičce i v racionalismu osvícenství, jež zase pokračuje v náboženském opravném hnutí pozdního středověku. A my bychom mohli dodat, že i v postmoderně, jež byla zpočátku některými západními teoretiky právě slovanským literaturám odpíráno, i když je pro ně přímo charakteristická. Baroko nechápeme např. jako jev čistě katolický, ale v literární vědě jako primární záležitost tvarovou a strukturní; to vystupuje do popředí jako základní danost, s níž Wollman pracuje.

Odtud se potom odvíjí i Wollmanova představa celistvosti literatury a také celistvosti jejího zkoumání, představa přirozeně holistická: „V představě poměru tvarů je dána především představa významu, funkce tvaru nebo jeho složek pro celek. Tato funkční hodnota odlišuje zejména tvar jako součást světové literatury od tvaru jako součásti tzv. národní literatury. Literatura srovnaná je nutným východiskem pro obecnou slovesnost (jako celku i jako dílčí skupiny) i

pro národní literaturu. Také poetika vývojná (získaná ovšem co největší komparací) je východiskem historie národní literatury jako je ve svém celku prvním ideálním cílem světové slovesnosti. Ale historie národní literatury klade si zvláštní cíle, plynoucí z pathosu národa: pro ni může mít význam tvar, který nebyl a není žádným činitelem v světové slovesnosti, a naopak tvar, který měl důležitost v světovém literárním dění, nemusí mít touž důležitost v organismu národní literatury. Krátce a jinak řečeno: Organismy národních literatur, jak se jeví v tzv. historiích literatury, tvoří světovou slovesnost. To platí také pro dílčí skupiny. Také jednotlivé organismy (historie) slovanských literatur tvoří přímo slovanskou slovesnost. Ale ovšem organismy tzv. národních literatur samy druhdy vynutí si zkoumání generální, obecná jako svůj doplněk, je-li zde postupováno dostatečně vědecky, tj. nestací jim nálezy srovnané literatury. Tam, kde je jedna literatura členem skupiny, jeví se tento generální vztah skupinovým; je-li to literatura slovanská, jeví se tedy mezoslovanským, slovanským.”¹² V tomto bodě ukazuje F. Wollman cestu budoucímu D. Ďurišovi v jeho pojetí meziliterárnosti, a to právě na slovanském materiálu.

Je tedy Wollmanova metodologická koncepce poetologické či eidologické srovnávací literární vědy mnohostrannou syntézou:

1) Spojuje poetiku a komparatistiku, a to v synchronním, ale i diachronním plánu, jenž nebyl imanentistům, tedy z počátku ani českým strukturalistům po chuti.

2) Transcenduje od slovanských literatur do obecné roviny, když zkoumá poměr národního a nadnárodního dávno před tím,

11) F. Wollman: Slavismy a antislavismy za jara národů. Academia, Praha 1968. Viz naši studii Slavismy a antislavismy za jara národů Franka Wollmana: analýzy a přesahy. Slavica Litteraria, x 9, 2006, s. 85–93.

12) F. Wollman: K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské. Brno 1936, s. 104–105.

než se tím začali – jinak a méně produktivně – zabývat v západní Evropě a jinde v podobě tzv. literární kultury a proti duchu F. Wollmana v tzv. středovýchodní Evropě (F. Wollman odmítal z literárněvědného hlediska i pojem střední Evropy jako zavádějící).

3) Usouvztažňuje v tomto smyslu různé humanitní vědy a ukazuje na nutnost, aby obecné dějiny s výzkumy literárněvědnými spolupracovaly, nikoli je svrchu diktovaly.

4) Ze zkoumání literárních tvarů a struktury, eidologie, otvírá literární artefakt zkoumání jiných věd (sociologie, psychologie aj.).

Z řečeného je zřejmé, že dvě Wollmanovy meziválečné knihy poskytly tolik impulsů literární vědě obecně, poetice a komparatistice jako snad žádné jiné, a to zcela racionálně, střídmo, věcně, bez nadnesenosti a hyperbolizace. Ukazují Franka Wollmana jako střizlivého badatele-realistu, tak jako byli jeho učitelé, nikoli jako „panslavistu“ a zastánce pseudoslovanských pojetí: syntéza ostatně stojí již na počátku jeho díla, v němž se promítá tvorba vědecká a umělecká: a to je další Wollmanův pokus o syntézu již na hranici a za hranicí literární vědy.¹³

377

summary

[IVO POSPÍŠIL]

On the Concept of Eidology/Poetics of the Comparative Slavonic Literatures in the Context of Frank Wollman's Work

The present contribution contains the problem solved in two books written and published by Frank Wollman going back to the 1930s – *The Literature of the Slavs* (1928, German translation *Die Literatur der Slawen*, 2003, new Czech edition 2012) and *On the Methodology of the Comparative Slavonic Literatures* (1936) demonstrating them as crucial

- 13) To se projevilo hlavně v jeho dramatické trilogii *Velká Morava* (Wollman, jako celek 1924). Celá trilogie skládající se ze tří relativně autonomních dramatických kusů, z nichž nejméně rozsáhlý je *Mojmír*, vychází z Wollmanovy koncepce plodného kulturního a civilizačního prolnutí a prostoupení pohansko-křesťansko-románsko-germánsko-slovanského světa. Hodnoty se rodí v bolestech, národních obětech i osobních tragédiích: nové ničí staré, ale nikoli zcela; něco ze starého přežívá, i když musí jako celek ustoupit. To se týká střetu pohanství s křesťanstvím, slovanské a latinské liturgie, Východu a Západu. Podle Wollmana se Slované po staletí pokoušeli o syntézu těchto proudů, tradic a kořenů. Tři velkomoravští panovníci – Mojmír, Rastislav/Rostislav a Svatopluk – jako by symbolizovali tyto etapy tragického formování západoslovanského impéria, které se po atacích Západu a kočovných Maďarů stahuje symbolicky do hor, pod Kriváň, do míst starých pohanských kultovních míst. Wollmanův dramatický historický cyklus je spíše mystický obraz nebo expresionistické drama plné romantických kontrastů, exklamací, křečí, zhroucení, tragických milostných vášní a smrtí. Do své dramatické trilogie včlenil Wollman i svůj slovenský osud (objevuje se tu Nitra a slovenské hory); jeho syn Slavomír, jenž v roce 2012 ve vysokém věku zemřel (1925-2012) nesl jméno klíčové postavy, která má velkomoravské Slované vést dál i po vpádu Maďarů. Ani vášnivý boj o přežití hodnoty (*Mojmír*), ani krutý pragmatismus moci (*Svatopluk*) nejsou východiskem; syntézu pohanství a křesťanství a tzv. Východu a Západu vyjadřuje osvícený Rastislav. Rozvržení postav dramatické trilogie nemůže nepřipomenout Bratry Karamazovovy Dostojevského.

2012

books anticipating some of contemporary developments in the sense of a wide, open synthesis of different sciences and methodologies. His concept of eidology was more flexible than some of the early concepts of formalists and structuralists overcoming the boundaries of immanent approaches.

Wollman's many-sided synthesis of poetological or eidological comparative literature:

- 1) connects poetics and comparative studies both in the synchronous and diachronous aspects which did not appeal to the early structuralists;
- 2) transcends from Slavonic literatures towards a more general level when it deals with the relation of the national and the supranational much earlier than some of contemporary Western critics in the concept of literary cultures and East-Central Europe – quite against Wollman's conviction as he rejected even a notion Central Europe as inconsistent in literary scholarship;
- 3) relating in this sense different humanities demonstrating the necessity of the cooperation of general history and literary scholarship not on the basis of subordination;
- 4) on the basis of the investigation of literary forms and structures, i. e. eidology, opening a literary artefact for the many-sided analysis of various sciences and from several research angles.

378

Literatura:

- Pospíšil 2003: **Pospíšil, I.**, Sieben Bemerkungen zu Frank Wollmans Slovesnost Slovanů. In: Frank Wollman: Die Literatur der Slawen. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien (aus dem Tschechischen übersetzt von Reinhard Ibler).
- Pospíšil 2009: **Pospíšil, I.**, Areál a jeho vztahy. In: Novaja rusistika 2009, No. 2, s. 70–78.
- Pospíšil 2009: Pospíšil, I., Literární komparatistika, areálová/kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi. Opera Slavica 2009, č. 1, s. 20–33.
- Pospíšil, 2007: **Pospíšil, I.**, Co je to areálový výzkum. Cíle, metody, problémové okruhy, tendence a příklady. In: Břetislav Horyna, Josef Krob (eds): Cesty k vědě. Jak správně myslet a psát. Nakladatelství Olomouc, Olomouc, s. 90–108.
- Pospíšil, Zelenka, 2012: **Pospíšil, I., Zelenka, M.**, Střední Evropa jako křižovatka metodologií: *Slovesnost Slovanů* Franka Wollmana – tradice a souvislosti (Nad druhým českým vydáním). In: *Slovesnost Slovanů*. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Česká asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Středoevropským centrem slovanských studií a Slavistickou společností Franka Wollmana. Red.: Eva Niklesová, redakční spolupráce: Natália Čuvelva. 2. vyd. (1. vyd. 1928). TRIBUN EU, Brno.
- Wollman 1935: **Wollman, F.**, Věda o slovesnosti. Její vývoj a poměr k sousedním vědám. *Slovo a slovesnost* 1, 1935, č. 4, s. 193–202.
- Wollman 2003: **Wollman, F.**, Die Literatur der Slawen. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien.

- Wollman 2004: **Wollman, F.** Slovenska dramatika. Ed. Andrijan Lah. Slovenski gledališki muzej, Ljubljana
- Wollman 2012: **Wollman, F.** Slovesnost Slovanů. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Česká asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Středoevropským centrem slovanských studií a Slavistickou společností Franka Wollmana. Red.: Eva Niklesová, redakční spolupráce: Natália Čuvelva. 2. vyd. (1. vyd. 1928). TRIBUN EU, Brno.
- Wollman, 1936: **Wollman, F.** K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské. Brno.
- Wollman, 1968: **Wollman, F.** Slavismy a antislavismy za jara národů. Academia, Praha.